

bir defasında Sultan Abdülmecid'in arzu-suyla ezan okuduğu söylenir.

Daha çok şarkı bestekârı olarak bilinen Nikogos Ağa'nın eserlerinde ağır başlı bir üslûp dikkati çeker. Zengin melodik yapının yanında düzgün bir prozodi ve sağlam bir tekniğin gözlemlendiği bestelerinde lirizm daima ön plana çıkar. Bazı makamların melodik karakterlerine verdiği renk onun orijinal yönlerinden biridir. Nikogos Ağa 200'den fazla eser bestelemişse de bunlardan ancak yetmiş kadar şarkısı günümüze ulaşmıştır. Öztuna yetmiş iki şarkısının listesini verir (bk. bibl.). Bunlar arasında, "Ey çeşm-i âhû mehlîkâ" mısraıyla başlayan acem-aşiran; "Sevdi gönlüm ey melek-sîmâ seni" ve "Bâri felek ben yüzüne söyleyim" mısralarıyla başlayan acem-kürdî; "Hoş yaratmış bâri ezel" mısraıyla başlayan ferahnâk; "Niçin a sevdiğim niçin" mısraıyla başlayan hicaz; "Akşam olur güneş gider şimdi buradan" mısraıyla başlayan hicazkâr, "Var mı hâcet söyleyim ey gül-tenim" mısraıyla başlayan muhayyer-kürdî şarkıları en çok sevilen eserlerindendir. Aynı zamanda iyi bir tamburî ve mûsiki hocası olan Nikogos Ağa'nın yetiştirdiği talebeler arasında, tambur hocalığı yaptığı Yenikapı Mevlevîhânesi şeyhlerinden Mehmed Celâleddin Dede ile Leylâ Hanım (Saz) en tanınmışlarıdır.

Nikogos Ağa'nın pek çok yerli kaynaktan, Ermenice mûsiki dergileri ve notalar neşreden, 1873'te Patrik IV. Kevork'un daveti üzerine Ermenistan'a giderek kilise ilâhilerini notaya alan ve 1879'da İstanbul'a döndüğünde Kumkapı'daki Meryem Ana Kilisesi'nde başmugannî olan Hasköylü Nikogos Taşçıyan ile (ö. 1885) karıştırdığı görülmektedir. Ayrıca Nikogos Ağa'nın bazı eserlerinin yine aynı dönemde yaşamış, Kemânî Sebûh'un talebelerinden "Hüdâ-verdi" lakabıyla tanınmış Kemânî Nikogos'un (ö. 1884) eserleriyle zaman zaman karıştığı söylenmektedir.

BİBLİYOGRAFYA :

Sadettin Nüzhet Ergun, *Türk Musikisi Antolojisi*, İstanbul 1943, II, 439-440; İbnülemin, *Hoş Sadâ*, s. 233-234; Baki Süha Ediboğlu, *Ünlü Türk Bestekârları*, İstanbul 1962, s. 89-97; Sadun Kemali Aksüt, *500 Yıllık Türk Musikisi Antolojisi*, İstanbul 1967, s. 37-38; a.mlf., *Türk Musikisinin 100 Bestekârı*, İstanbul 1993, s. 168-172; Özalp, *Türk Mûsikisi Tarihi*, II, 373-375; Ruşen Ferit Kam, "Türk Azınlık Musikicileri 3: Nikoğos'tan Bimen Şen'e Kadar", *Radyo*, sy. 70, Ankara 1947, s. 7; Kevork Pamukciyan, "Nivak Osmanyân Mûsiki Dergisi'nin Onuncu Sayısı", *TT*, XIV/82 (1990), s. 22-23; Öztuna, *BTMA*, II, 121-122; Mehmet Güntekin, "Nikoğos Ağa", *DBİstA*, VI, 75-76.

NURİ ÖZCAN

NİKİZ

(نكيز)

Türk mûsikisinde
bir birleşik makam.

Türk mûsikisinin en eski makamlarındandır. Seydî'nin *el-Matla*'nda nîrîzî, Abdülbâki Nâsir Dede'nin *Tedkik u Tahkik*'inde nîrîz diye geçer. Rast perdesinde karar eden, inici-çıkıcı veya çıkıcı seyir karakterinde olan birleşik makamlardan biri olup yığitlik, kahramanlık gibi hamâsî duyguları ifadeye çok elverişlidir.

Dizisi rast perdesindeki (yerinde) bir nikriz beşlisine nevâda rast ve bûselik dörtlülerinin eklenmesinden meydana gelmiştir. Sekiz sesli bir dizi ile gösterilebilmesi ve güçlüsünün beşli ile dörtlünün ek yerinde olması gibi basit makam şartlarını taşımasına rağmen nikriz basit değil birleşik makamlar sınıfındandır. Çünkü nikriz beşlisinin dörtlüsü tam değil 26 komalık bir "artık dörtlü"dür. Beşlisi de dörtlünün sonuna bir (T) tanini ilâve edilerek değil, bir (S) küçük mücennep eklenerek yapılmıştır. Bitme / karar bütünlüğü de diğer basit makamlar gibi tam olmayıp güçlü üstü de iki çeşnilidir.

Nikriz makamının güçlüsü beşli ile dörtlünün ek yerindeki nevâ perdesi olup bu perde üzerinde rast ve bûselik dörtlüler bulunur. Bu sebeple güçlüde yarım karar bu çeşnilerden biriyle yapılır. Nevâdaki ya-

rım karar hangi çeşni ile yapılmışsa yine bu perdede diğer çeşni ile yapılan karar asma karardır. Genellikle çıkıcı nağmelerde nevâ üzerinde rast çeşnisini, inici nağmelerde bûselik çeşnisini kullanmak uygundur.

Nikriz beşlisinin durak perdesinin bir tanini üstünde yani düğâh perdesi üzerinde hicaz dörtlüsü yer alır. Bu sebeple nikrizin hicaz makam ailesiyle büyük bir yakınlığı vardır. Zaten güçlü üstündeki buselik ve rast çeşnileri hicaz ailesinin üst bölgeleridir. Bu yakınlık dolayısıyla seyir sırasında hicaz, uzzâl ve hümâyûn makamlarına geçkiler yapılır. Düğâh perdesindeki asma kalışla birlikte nevâda rastlı kalınırsa hicaz, yine aynı şekilde nevâda bûselikli kalınırsa hümâyûn ve hüseyinîde uşşaklı kalınırsa uzzâl makamlarına geçkiler yapılmış olur. Bu perdelerin her biri birer asma karar perdesidir. Bunlardan başka yine hicaz ailesi makamlarında olduğu gibi nîm-hicaz ve dik kürdî perdelerinde çeşniz, düğâh perdesinde de hicaz çeşnili asma kararlar yapılır.

Nikriz çeşni veya makamının rast ve uşşak çeşni ve makamlarına kolayca geçme kabiliyeti vardır. Bu sebeple seyir sırasında nîm-hicaz ve dik kürdî perdeleri atılıp yerine cârgâh ve segâh perdeleri kazanılarak yerinde (rastta) rast, yerinde (düğâhta) uşşak, yerinde (segâhta) segâh çeşnili asma kararlar yapılır. Hatta rast çeşnisiyle karar eden nikriz eserler vardır. Makamın yedeni bakiye diyezi fa (ırak) perdesidir ve karar sırasında önemi büyüktür. Nota yazımında donanımına si için bakiye bemolü, fa ve do için bakiye diyezi konulur ve gerekli değişiklikler eser içinde gösterilir.

Nikriz makamı hamâsî yapısına uygun olarak en çok pest taraftan genişletilmiştir. Bu genişleme güçlü nevâ üzerinde bulunan rast dörtlüsünün simetrik olarak aynen yegâh perdesine göçürülmesiyle yapılır:

Nikriz
makamı
seyir
örneği

Yegâh perdesine göçürülen rast simetrik çeşnisi beşli gibi düşünülürse -tabii dügâhı önemli kılarak- burada da bir basit sûzinak dizisinin olduğu söylenebilir. Tiz taraftan pek genişlemeyen nikriz makamının bu tiz bölgede de genişletilmesine ihtiyaç duyulursa nevâ perdesi üzerindeki rast ve bûselik dörtlülerini beşli haline koyup muhayyer perdesine bir bûselik veya kürdî dörtlüsü getirilerek nevâda acemli rast veya yine nevâda bûselik dizisi halinde uzatmak mümkündür. Ancak bu tiz bölgenin fazla kullanılması makamın karakterine uygun değildir.

Nikriz makamının seyrine güçlü veya durak perdesi civarından başlanır. Diziye meydana getiren çeşnilerde karışık gezinilip nevâda rast veya bûselik çeşnileriyle yarım karar yapılır. Yine karışık gezinilerek asma kararlar ve geçkiler gösterilip istenirse genişlemiş bölgede dolaşıldıktan sonra rast perdesinde nikriz çeşnisiyle ve genellikle yedenli tam karar yapılır.

Kemal Batanay'ın devr-i kebir usulündeki peşrevi; Refik Fersan'ın saz semâisi; Tanbûrî Cemil'in nîm-sofyan usulündeki longası; Buhûrîzâde Mustafa İtrî'nin muhammes usulünde, "Cânı kullâb-ı ser-i zül-fün çeker senden yana" mısrayla başlayan bestesi; Kassamzâde Mehmed Efendi'nin, "Meclis-i meyde sâkiyâ bana ne gül ne lâle ver" mısrayla başlayan nakış yürük semâisi; Cevdet Çağla'nın safak usulünde, "Karanlık rûhumu aydınlatacaksın sandım", Selâhattin İçli'nin Türk aksağı usulünde, "Bir destan dolaşır Bolu dağının" mısrayla başlayan şarkıları; Kemal Batanay'ın Mevlevî âyiniyle, "Devrân içinde durdum" mısrayla başlayan ilâhisi ve Derviş Ali Şiruganî'nin düyek usulünde, "Ey tarîkat (hakikat) erenleri" mısrayla başlayan ilâhisi bu makamın en güzel örnekleri arasında sayılır.

BİBLİYOGRAFYA :

Seydî, *el-Matla'*, TSMK, III. Ahmed, nr. 3459, vr. 13^a, 33^a, 37^a; Abdülbâkî Nâsır Dede, *Tedkik u*

Tahkik, Süleymaniye Ktp., Nâfiz Paşa, nr. 1242/ I, vr. 15^b, 18^a; Hâşim Bey, *Musikî Mecmuası*, İstanbul 1280, s. 23; Tanbûrî Cemil Bey, *Rehber-i Musikî*, İstanbul 1321, s. 96; Suphi Ezgi, *Nazarî-Amelî Türk Musikisi*, İstanbul 1933-40, I, 38, 117-121; IV, 222-223; Özkan, *TMNC*, s. 413-416; Hüseyin Sâdeddin Arel, *Türk Musikisi Nazariyatı Dersleri* (haz. Onur Akdoğan), Ankara 1991, s. 199-200.

İSMAİL HAKKI ÖZKAN

NİKSAR

Tokat iline bağlı ilçe merkezi,
tarihi bir kasaba.

Yeşilirmak'ın en büyük kolu olan Kelkit çayı vadisinin sağ kenarında denizden yaklaşık 350 m. yükseklikte yer alır. Şehrin eski nüvesini Kelkit çayına karışan Çanakçı deresiyle ona Niksar'ın içinde kavuşan Maduru dereleri arasında yer alan tepe üzerindeki kalesi oluşturur. Zamanla kale dışına taşarak güney, batı ve doğu yönlerinde yayılmıştır. Kale ve çevresinde ilk iskân hakkında kesin bilgiler yoktur. Bölgenin Antik çağ'da Hitit, Frig, Med, Pers, Pontus, Grek ve Roma idareleri altına girdiği, daha sonra Doğu Roma idaresine geçtiği belirtilir. Pontus Krallığı döneminde Kaberia (Cabi-ra) adıyla anılan Niksar, Mithridates'in müstahkem başşehirlerinden biri olarak zikredilmiştir. Romalılar devrinde General Pompeius (m.ö. 66-62) şehri yeniden inşa ederek adını Diaspolis olarak değiştirmiştir. İmparator Tiberius zamanında (m.s. 14-37) şehre Neo-Caesarea (yeni Kayseriye) denmiştir. Bizanslılar döneminde Neo-Caesarea'nın yanı sıra Harsanisiya adı da kullanılmıştır. *Dânişmendnâme*'de hem Harsanosiyye hem de Niksar adlarıyla kaydedilmiştir. Anadolu Selçukluları döneminde Niksar (Nekisâr) şehrinin unvanı "Dârülîkbâl" idi.

Türkler 1068 yılında Anadolu'ya gerçekleştirdikleri akınlar sırasında Niksar önlerine kadar gelmişler, hatta bazı tarihçilere

göre şehri ele geçirip yağma etmişlerdir (Yınanç, s. 65). Malazgirt Savaşı'nın hemen ardından Dânişmendli Türkleri tarafından Bizans'tan alınan Niksar onların merkezi oldu. Bizans kuvvetleri zaman zaman şehri ele geçirmek için hücumla geçtiler de başarılı olamadılar. Dânişmendli Beyi Gümüştegin Gazi 1100'de Antakya Haçlı Prinkepsi Bohemund'u esir alarak Niksar Kalesi'ne kapattı. 1101 yılı Haçlı seferine katılan Başpiskopos Anselm'in idaresindeki Lombard ordusu İstanbul'a geldiğinde esir düştüğünü öğrendikleri Bohemund'u kurtarmak amacıyla Niksar üzerine yürümeye karar verdiler. Ancak I. Kılıcarslan, Gümüştegin Gazi, Harran Emîri Karaca ve Halep Selçuklu Meliki Rıdvan'ın kumandasındaki 20.000 kişilik Türk ordusu tarafından Amasya yakınlarında bozguna uğratıldılar (Ağustos 1101). Bohemund 1103 yazında fidye karşılığında serbest bırakıldı. II. İoannes Komnenos kumandasındaki Bizans ordusu 1140 yılı kış aylarında Dânişmendli Melik Muhammed tarafından takviye edilmiş olan Niksar'a saldırmış, ancak netice alamadan geri dönmüştü. Sultan I. Mesud'un son zamanlarında Niksar kendisine tâbi olan damadı Nizâmeddin Yağıbasan'ın elindeydi (İbn Bîbî, I, 13). 570'ten (1175) sonra Niksar Selçuklular'ın eline geçti. Anadolu Selçuklu Sultanı II. Kılıcarslan ülkeyi oğulları arasında taksim edince Niksar'ı Nâsirüddin Berkıyruk Şah'a verdi (a.g.e., I, 40). Ancak 593'te (1196) Anadolu Selçuklu tahtını ele geçiren II. Süleyman Şah burayı da topraklarına kattı. Muînüddin Süleyman Pervâne, 656 (1258) yılında Moğollar'la iş birliği yaparak Hülâgû'nun kendisine verdiği 10.000 kişilik kuvvetle harekete geçip Erzincan'a geldi ve burada bulunan Sultan IV. Kılıcarslan'ı yanına alarak II. Keykâvus'un hâkimiyetindeki Niksar'ı bir gün içerisinde zaptetti. Niksar ileri gelenleri onu törenle karşılayıp şehre götürdüler ve orada tahta çıkardılar. IV. Kılıcarslan, Niksar serleşkerliğini İbn Bîbî'nin kaleme aldığı bir menşurle Muînüddin Pervâne'ye verdi. Ardından şehir 675-707 (1277-1308) yılları arasında Moğollar'ın baskısına mâruz kaldı. İrencia Noyan, Niksar'ı kışlak tutup şehrin bütün vergi ve gelirlerine çeşitli bahanelerle el koydu, yaptığı zulüm ve haksızlıklar yüzünden mülkiyet sahipleri mülklerinden vazgeçmek zorunda kaldılar ve şehir büyük bir yıkıma uğradı (Ak-sarâyî, s. 250). Bu arada 666'da (1268) vuku bulan deprem ve 688'de (1289) geçirdiği büyük bir sel felâketi sonucu tahribata uğradığı anlaşılan Niksar'ı Hamdullah el-